

YOL VE YOLCU METAFORU BAĞLAMINDA KLASİK ŞİİRİ ANLAMAK

Understanding Classical Poetry in the Centext of “Road” and “Traveler” Metaphors

Muhammet Nur DOĞAN*

Özet

Bu makalede; yol ve yolculuk metaforları çerçevesinde klasik şiirimizle ilgili tespitlerde bulunulmuştur. Edebiyatın bir yolculuk olduğu üzerinde durularak, bu yolculuğun zihnin ; zaman, mekan ,kültür,din felsefe, bilim ve hayat ülkesine yönelişi olduğu vurgulanmıştır.

Şair, anlamlar semtine varmak için ruh ve hayal alemine yolculuğa çıkar. Bu yolculuk uzun sıkıntılı bir iştir. Nasıl ki edebi metin meydana getirmek bir yolculuksa onu anlamakta, bu metinleri şerh etmek de bir tür manevi yolculuktur. Makalemiz kısaca; edebiyat edebi metin ve yolculuk kavramları arasında ilişkiyi dile getirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Klasik Şiir, Yol ve Yolculuk Metaforları

Abstract

This article aims to present evaluations about Classical Ottoman poetry with respect to “road” and “journey” metaphors. Literature can be counted as a kind of journey, which involves an orientation of the mind towards the country of time, space, culture, religion, philosophy, science and life. A poet is a person who makes a journey towards spiritual and imaginative world in order to reach the district of meanings. This journey can be long and exhausting. It is as much spiritual to understand and interpret a text as creating one. This article tries to explain the relationships among the terms literature, literary work and journey.

Keywords: Classical Poetry, “Road” and “Traveler” Metaphors.

Edebiyat aslında bir yolculuktur... Zihnin zaman, mekan, kültür, dil, din, felsefe, bilim ve hayat ülkesine yolculuğu... Duygu ve düşüncelerin söz dediğimiz esrarengiz araç yardımı ile dış dünyaya gerçekleştirdiği büyülü seyahat... Kalbin ve ruhun inşirahı... İç dünyamızda kopan ruh fırtınalarımızın başka vadilere, başka iklimlere doğru akışı... Ruhun söz Cebrail'i ve anlam Refref'i eşliğinde sanatın arşına doğru gerçekleştirdiği

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, mnrdoğan@hotmail.com

miraç... Söz Musa'sının mana Hızır'ı ile güzellik abıhayatını bulmak için karanlıklar ülkesine seyahati...

Klasik edebiyatımızın zirve şahsiyetlerinden biri olan Nedim, bir beytinde diyor ki:

Her sözüm gülşen-i ma'nâya gönül bezminden
Gül gibi rengli nergis gibi mestâne gelir

Nesir diliyle söyleyecek olursak: “Benim şiirlerim, gönlümün meclisinden anlamın gül bahçesine gül gibi rengârenk, nergis gibi mest olmuş bir hâlde gelir.”

Edebiyatın bir yolculuk olduğunu bundan daha güzel anlatan bir örnek (üstelik bir şiir) olabilir mi?

Evet, Nedim'e göre edebiyat ve özellikle şiir, gönül/ruh meclisinden, anlamın gül bahçesine doğru gerçekleşen bir yolculuktur.

Aslında bu beyitte şairin gönlünün müşebbehün bihi (kendisine benzetileni) durumundaki “bezm” (yani meclis) ile telmih edilen, ruhlar âlemi; şiirin (ve şiirlerin yazılı hâli olan şiir kitaplarının) kendisine benzetileni olarak kullanılan “gülşen” (yani gül bahçesi) ile telmih edilen de, varlık dünyasıdır. Çünkü inanişâ göre, insanoğlu dünyaya gelmeden önce Allah ruhlara “*Elestü bi Rabbiküm (Ben sizin Rabbiniz değil miyim?)*” diye hitap etmiş; ruhlar da bu hitaba “*Belâ (Elbette!)*” diye cevap vermişlerdir... Tasavvuf kitaplarında Allah'ın bu hitabı ve ruhların ikrarı, bir meclis metaforu ile canlandırılmıştır. Ruhların sarhoş olmasına yol açan ilâhî hitap şaraba (aşk şarabı); ruhlar âleminde gerçekleşen bu toplantı (elest bezmi) meyhaneye; bu hitabın neşesi ile kendinden geçerek dünyaya, mest olmuş bir şekilde gelen insanlar/ruhlar ise, meyhane müdavimlerine benzetilmiştir.

Nedim'e göre, sözün/şiirin de bu ezeli yolculuğa çok benzeyen bir macerası vardır. Daha doğrusu, şiirin vücuda gelişinin de insanın dünyaya gelişi benzeri bir serüveni bulunmaktadır... Ruhlara hitap eden, insana kendi ruhundan ruh üfleyen Cenabıhak gibi, şair de gönlünün meclisinde söze düzen vererek ona ruh bağışlamış; bu düzen ile ruh (mana) sahibi olan söz - söz artık şiir hâline dönüşmüş ve bir bedene girmiştir- anlamın gül bahçesine yani sözün cisimlendiği (ses ve yazı hâlinde) dillere ve sayfalara rengârenk bir görüntü ile (edebî sanatlarla göz alıcı bir şekle bürünmüş ve ruhları sarhoş eden ahenkli bir anlam kalıbına dökülmüş olarak) gelmiştir... Mutlak

Yaratıcının, ruhundan (sıfatlarından) kendine üflediği bir nefes ile söze düzen veren ve kendi çapında bir yaratıcılık örneği gösteren şairin gönül meclisinde başlayıp, mananın gül bahçesi olan şiir kitaplarının sayfalarında, yahut kalbimizin kapısı görünümündeki kulaklarımızda biten bir tatlı yolculuk... İşte edebiyat bu...

Söz sihirbazı Nefî de şiiri miraç yolculuğuna benzetmektedir:

Ol şeb-rev-i mi' râc-ı hayâlim ki cihâna
Sıdk-ı nefesim bâd-ı seher gibi ayândır¹

“Ben, öyle bir hayal miracı gecesi yolcusuyum ki; sözümün doğruluğu seher rüzgârı gibi ayan beyan anlaşılır.”

Nefî, Hz. Muhammed'in Cebrail ve Refref ile birlikte Tanrı katına doğru yolculuğa çıktığı gibi, bir şair olarak kendisi de söz Cebrail'i ve mana Refref'i ile beraber hayalin arşına doğru yükselmiş ve yeryüzünde sürünmeye mahkûm diğer şairlere karşı mucizevî bir üstünlük sağlamıştır.

Nefî'ye göre şiir bir şuur transferi, düşünce ve hayalde bir yükseliş ve ruhî bir yolculuktur. Ona göre, şiir öylesine yüce bir makamdır ki; şair, hayaliyle, miraca çıkar gibi ona yükselir ve böylelikle büyük buluşma gerçekleşmiş olur. Sanat, aslında eşyaya yönelmiş bir düzenleme (nazm) iradesidir. Bu ise, küçük çaplı bir ruh verme olayıdır. Tanrı, nasıl önce insanın unsurlarını düzenlemiş, sonra ruhundan üfleyerek onu gören, işiten, düşünen bir varlık hâline getirmişse², sanatkâr da elinin altındaki objelere düzen ve nizam vermekte, kendi ruhundan aldığı ilham ile onu yeniden şekillendirmekte ve böylelikle bir nevi cansız varlığa kendi ruhundan ruh bağışlamaktadır. Şairlik de en kıymetli malzeme olan söze düzen verme ve adeta ölü söz unsurları olan harfleri, kelimeleri canlandırma ameliyesidir. Aşağıda sunduğumuz örneklerde olduğu gibi:

Mesîh'im nutkumun âsârıdır mevtâ-yı elfâza
Viren geh feyz-i nîsânı viren geh mâye-i cânı³

¹ *Nefî Divanı*, k. 10/16.

² “O (Allah)ki, yarattığı her şeyi güzel yarattı ve insanı yaratmaya çamurdan başladı... Sonra da (çamurdan süzüp çıkarılan) bir özden, hakir bir sudan neslini yaptı. Sonra onu tamamlayıp şekillendirdi, ona kendi ruhundan üfledi ve sizin için o işitmeyi, o görmeleri ve o (düşünen) kalpleri yaptı. Siz pek az şükrediyorsunuz.” (Secde suresi 7, 8, 9. ayetler)

³ *Koca Ragıp Paşa Divanı*.

“Ben Mesih'im; ölü lâfızlara zaman zaman nisan yağmuru bereketi, zaman zaman da canlılık özelliği veren, benim nutkumun (şairliğimin) eseridir.

Mürdeye can virürem nutk ile İsâ-nefesem
Ben bugün deyr-i hüviyyetde öter bir ceresem⁴

*“Ben, ölümlere can veriyorum; söz söylemede ve şiirde İsa nefesliyorum.
Öyle ki; ben benlik kilisesinde çalan bir çan gibiyim.”*

Bana hâs oldu hallâk-ı maânî rütbesi zîrâ
Berâyâ-yı beyânın kabza-i hükmümdedir cânı⁵

“Mana yaratıcılığı, bana has bir rütbe oldu. Çünkü, güzel söz mahlûkatının ruhları benim kudretimden kabzası altındadır.”

Şairin söze düzen ve ruh verebilmesi için ona doğru yönelmesi, bir anlamda bir şuur transferini gerçekleştirmesi gerekir. Bu, şuurun şiire dönüşmesidir... Bu transfer, aslında bir yükseliş, sanki hayalin ve yaratıcı düşüncenin yüceliklerine doğru gerçekleştirilmiş bir miraç olayıdır. Çünkü söz, aslında ruhun ta kendisidir. Yani Allah'ın insana kendinden üflediği ruh, sözdür. Söz, yani natika, yani düşünme ve konuşma yeteneği...

Fuzulî de sözün aslında ruh demek olduğunu bilincindedir. Hatta ona göre ruha sözden başka bir anlam vermek, aslında boş bir iddiadır:

Cân sözdür bilürse insân
Sözdür ki deyerler özgedür cân

“Eğer, insan iyi düşünecek olursa; canın (ruhun) sözden ibaret olduğunu anlar. Canın (ruhun, sözden) başka bir şey olduğunu söylerlerse, bil ki bu boş bir sözdür.”

O hâlde, denebilir ki; şiir ve edebiyat, ruhun bir göçüdür... Ruhun ve şuurun harf, kelime, kavram, yani söz dünyasına hicreti...

Şiirin bir ruh miracı, kutsî âlemlere doğru bir yolculuk olduğu ile ilgili iki örnek daha vardır ki; biri Revânî, diğeri ise Hayalî Beg'e ait bu iki

⁴ Zatî Divanı, g. 865/1.

⁵ Yenişehirli Avni Divanı, k. 23/57.

beyitte şiir, gül bahçesi ve gökyüzüne; şairin gönlü ve hayali ise bu bahçede daldan dala konup şakiyan bülbüle, yahut şiir ve hüner hümasını avlayan alıcı kuşa benzetilmiştir:

Bülbül-i gülşen-i kuds olsa gönül mürği ne var
Bâğ-ı tab‘umda Revanî gül-i ilhâm açılır⁶

“Ey Revanî! Gönül kuşu kutsî âlem gülşenin bülbülü olsa buna şaşılır mı? Zira, tabiatımın bahçesinde ilham gülleri açılıp duruyor.”

Revanî’ye göre, şairin tabiatı öyle bir çiçek bahçesidir ki; orada ilhamın rengârenk, bin bir kokulu gülleri açmaktadır. Şairin gönül kuşu ise, artık kutsîlikler âleminin gülşeni hâline gelmiş bulunan bu bahçenin bülbülü olmuştur.

Burada şairimiz âdeta düzenleyici irade ve yaratıcı idrak -ki burada “gönül” olarak ifade edilmektedir- ile şairlik tabiatı (tab‘) arasında cereyan eden bir iç yolculuktan bahsetmektedir. Şairin gönlü bir bülbül gibi uçup, yine şaire ait sanatkârlık tabiatı bahçesine gitmekte ve o bahçede kan kırmızısı rengi ve insanı mest eden muhteşem kokusu ile açan ilham güllerinin dalına konmaktadır.

Edebiyat ve şiirin bir yolculuk olduğu ile ilgili olarak Fuzulî’ye ait bir başka örnek de onun divanının dibacesindeki ifadeleridir. Ona göre, şiirleri ve şiir kitapları, şair tabiatının çocuklarıdır. Bu çocuklar dış dünyaya bir nevi ticarî seyahate çıkar; bu seyahat esnasında insanlara güzellik mücevherleri verip, beğeni kumaşları alırlar. Fuzulî’nin şiirleri ve şiirlerinden meydana gelen divanları dünya görmemiş yavrular, gurbet çilesi çekmemiş yetimlere benzemektedir. O şiirlere, ulaştıkları yerlerde hürmet edilmelidir:

“Her memleketin büyük şairlerinden ve zamanın aydın gönüllü söz ustalarından beklentim ve ricam şudur ki; eğer şiirlerimin sözlerinin kuruluşunda veya anlamında bu sanata uygun olmayan bazı düşüklükler veya kabalıklar görürlerse, onları af eteği ile örtünler ve Necef toprağından ve Kerbelâ diyarından çıkıp, evliya burcu olan Bağdad’ın havası ve suyuyla yetişmiş

⁶ Revanî Divanı, g. 73/5.

bu gün görmemiş yavrulara, sefer esnasında uğradıkları yerlerde hürmet ve itibar gösterebilirler.”

“İlâhî! Bu namı muhabbetname ve bu ulu kişilerin gönül bağladığı divan –ki füsunkâr tabiatının çocuğu ve sihirli söz söyleyen idrakimin neticesidir- acz ve niyaz emtiası ve yanıp yakılma kılavuzu ile gurbete çıkmaya niyetlendi ve mana cevherleri verip övgü kumaşları almak için âlemin uçsuz bucaksız sahasına ticaret mahmili (yükü) yürüttü.”

Madem ki lütuf ve ihsanını yoldaş edip onu yokluğun darlığından varlığın ferahlığına getirdin, merhametinle destekleyip yardım ederek gayb vadisinden şehadet kırına ulaştırdın; hangi diyara gitse ve hangi şehre ulaşsa, şerefli adımlarını mübarek ve uğurlu, latif matlainı hayırlı ve kutlu edesin,”⁷

Büyük şair Fuzulî daha sonra divanını, cihanı dolaşan bir sevgiliye benzeter ve bu yolculuk sırasında onu kötü kişilerden koruması ve nereye giderse hayırlarla karşılaştırması için Allah’a yalvarır:

“İlâhî” Bu, cihanı dolaşan mahbubu ve güzel sevgiliyi –ki lutfunun meşşâtası, yüzünü süslemiştir ve yardımının mücevheri güzelliğini son hadde ulaştırmıştır- umumî olarak fesat ehlinde, hususî olarak da üç kötü huylu topluluktan, himayenin kalesinde saklayıp koruyasın...”⁸

Fuzulî, *Leylâ ve Mecnun* adlı şaheserini yazmadan önce de, şairliği **dert diyarına bir sefer** olarak değerlendirmekte ve bu zor yolculukta kendisine gam, dert ve mihneti tanıyanlardan yoldaş aramaktadır.

Ey tab‘-ı latîf ü akl-ı vâlâ
İdrâk-i büleml ü nutk-ı gûyâ

Düşdi seferüm diyâr-ı derde
Kimdür mana yâr bu seferde

⁷ Muhammet Nur Doğan, *Fuzulî'nin Poetikası*, s. 36, 37.

⁸ Muhammet Nur Doğan, *Fuzulî'nin Poetikası*. 38.

Her kimde ki vardur istitâat
Derd ü gam ü mihnete kanâat

Oldur bu müsâferetde yârum
Zevk ehline yohdur i‘tibârum

Merkeb gerek olsa azm-i râha
Besdür bize hâme vü siyâhe

V’er tûşe-i râh olursa matlûb
Mazmûn-ı hoş u ibâret-i hûb

Azm eyleyelüm teallül etmen
Menzil keselüm tegâfûl etmen

Ey baht vefâsuz olma sen hem
Hem-râhlığ et bizümle bir dem⁹

“Ey nazik tabiat ve üstün akıl; ey yüksek anlayış ve konuşan natika! Yolum dert diyarına düştü... Kimdir bana su seferde yoldaş?.. Kimde dert, gam ve mihnete dayanma gücü varsa, bu yolculukta arkadaşım odur. Zevk sürenlere, keyfine düşkün olanlara itibar etmem... Yola çıkmak için binek lâzım olsa; bize kalem ve kâğıt yeter ve eğer yol azığı istenirse; o da, hoş anlamlar ve güzel ibarelerdir... Gayret edelim; ağır davranmayın! Menzil keselim; vakit kaybetmeyin!.. Ey talih, sen de vefasız olma! Bir kerecik olsun, bizimle yoldaşlık yap,”

Fuzulî, divanının dibacesinde de şairliği ve edebiyatı mecaz yolu (râh-ı mecaz) olarak tarif etmekte ve bu yolda hakikate ulaşmayı ummaktadır. Buradaki “hakikat” ve “mecaz” kavramlarının bir taraftan kelimelerin hakikî ve mecazî anlamlarını ifade ettiğini; diğer taraftan ise, beşerî-maddî aşk ile tasavvufî-ilâhî aşkı anlattığını unutmamak gerekmektedir. Evet, edebiyat da tastamam bir mecaz yoludur. Çünkü şiir kelimelerin hakikî anlamlarından çok, mecazî anlamları kullanılarak yazılmakta ve şair, gerçeği anlatmak için ruhu ile uzun, meşakkatli ve dertli bir sefere (mecaz yolu) çıkmaktadır.

⁹ *Leylâ ve Mecnun*, by. 438-445.

Burada, şairlerimizin “meczaz” kelimesinin “hakikatin karşıtı” anlamından yararlanarak, şiiri “yalan” ile ilişkilendirmeleri hadisesine de dikkat çekmek isterim. Klâsik edebiyat metinlerinde “şiiir”in geçtiği hemen her yerde “yalan” kavramının da bulunduğunu ifade edelim. Nitekim, Fuzulî *Leylâ ve Mecnun*’da da şiiri yalanla ilişkilendirir:

Şi’re heves etme kim yamandır
Yahşi deseler ana yalandur ¹⁰

“Şiire heves etme; çünkü kötü şeydir. Eğer ona ‘iyi’ derlerse, ‘yalan’dır.”

Şâirliğe iftihâr edüpsen
Kizbi özüne şîâr edüpsen ¹¹

“Şairlikle övünüyor, yalanı kendine iş ediniyorsun!..”

Fuzulî yine *Leylâ ve Mecnun*’dan aldığımız aşağıdaki beyitte de şiir ile yalan ilişkisini kurar. Ancak burada da “yalan” sözcüğü, gerçeğin zıddını söyleme anlamında değil; bu anlamı da hatırlatacak şekilde, ama tevriyeli ve kinaye (hatta tariz) yollu bir şekilde kullanılmıştır. Biz buna iham-ı tenasüp diyoruz:

Ger derse Fuzulî ki güzellerde vefâ var
Aldanma ki şair sözi elbette yalandur ¹²

“Eğer Fuzulî, “Güzellerde vefa var” derse, aldanma; çünkü şair sözüdür bu, elbette yalandır.”

Türk edebiyatının ikinci şaheser mesnevîsi olan *Hüsn ü Aşk*’ta da Şeyh Galip, şiiri ve edebiyatı maceraya benzetmektedir:

Billâh bu özge mâcerâdur
Sen bakma ki defter-i belâdur ¹³

¹⁰ *Leylâ ve Mecnun*, by. 961.

¹¹ *Leylâ ve Mecnun*, by. 3059.

¹² *Leylâ ve Mecnun*, by. 978.

¹³ *Hüsn ü Aşk*, by. 2012.

Yol Ve Yolcu Metaforu Bağlamında Klasik Şiiri Anlamak

“Allah için söylemek gerekirse; bu (edebiyat ve şiir), bambaşka bir maceradır. Buna bir belâ ve musibet defteri gibi bakma!..”

Galip’e göre, şiir her ne kadar belalı bir iş olsa da, aynı zamanda bambaşka ve çok farklı bir maceradır. Tabi ki Şeyh Galip bu tanımlamayı özellikle kendi şiiri ve şairliği için yapmakta ve bir anlamda kendini eleştirenleri bu yolda yarışa çağırmaktadır.. Nitekim hemen bu beytin arkasından gelen beyitte de muarızlarına hitap etmekte ve meydan okumaktadır:

Zannetme ki şöyle böyle bir söz
Gel sen dahi söyle böyle bir söz

“Bu hikâyenin şöyle böyle bir söz olduğunu sanma... Eğer gücün yetiyorsa, hadi gel sen de buna benzer bir söz söyleyiver!”

Klâsik şiirimizin son büyük şairi Şeyh Galip, divanında da şiir ve edebiyat için “yol” benzetmesi yapmaktadır:

Gâlib hülâsâ râst-rev-i semt-i ma‘nîyim
Râh-ı sühanda rehber-i mazmûna uymuşum ¹⁴

“Ey Galip! Açıkça söylemek gerekirse, ben yolumu anlamlar semtine doğruştum ve söz (şiir) yolunda mazmun rehberine uydum.”

Yani Galip, anlamlar semtine varmak, sanatta, düşüncede ve şiirde güzele ulaşmak için ruh ve hayal âleminde bir yolculuğa çıkmıştır. Bu yol uzun, sıkıntılı ve tehlikelerle doludur. Bu yola rehbersiz ve azıksız çıkmak mümkün değildir. Uzun seferlere bineksiz, azıksız ve rehbersiz çıkılamaz. Çıkılırsa, hedefe ulaşamamak, yahut yarı yoldan geri dönmek tehlikesi söz konusudur... Şiir ve edebiyatın çileli yolunda bir şairin bineği -Fuzulî’nin ifadesi ile- kâğıt ve kalem; azığı ve rehberi ise, hoş anlamlara ve güzel ibarelere ulaşma arzusudur. Sanat ve edebiyatı vücuda getiren asıl motivasyon unsuru bu arzudur. İşte bu arzu meşakkatli şiir ve edebiyat yolunda şairin azığı ve yol göstericisidir. Eğer bu azık ve rehber bulunmasaydı, yani şair ve sanatkârın güzel anlamlara, hoş ve orijinal mazmunlara ulaşma ihtirası bulunmasaydı, belki de dünyanın en zor işi ve en tehlikeli macerası olan şiir yazma eylemi hedefine ulaşamayacaktı...

¹⁴ Şeyh Galip Divanı, g.206/6.

Edebiyatı anlamak, muhtevasının gerçeğini keşfetmek, şiirin güzellikler ülkesini fethetmek de bir yolculuktur, bir seferdir. Hele, kültür dünyası ile yüzyıllar süren bir kopuş yaşadığımız klâsik edebiyat söz konusu olduğunda bu bir keşif yolculuğuna, erkeolojik bir kazıya, âdeta zamanın gerisinde kalmış, toprak yığınları arasında kaybolmuş kayıp bir ülkenin keşfi seferine dönüşür.

Klâsik şiirimizin metinlerini şerh etmek, aslında bir “sefer-i feth-i hümayun-ı iklim-i sühan”dır. Yani, “söz ve şiir ülkesinin kutlu fetih seferi”... Yahut “güzellik ve aşk şehrinin kapılarının, düşünce askerine açılması”dır; eski tabirle, “şerh-i bâb-ı şehri-hüsn ü aşk”... Hatta söz ve şiir şehrinin düşünce askeri tarafından ev ev, beyit beyit teslim alınışı; yine eski tabirle, “şerh-i ebyât-ı şehri-sühan”...

“Şerh” açma, açılma demek. “Şerh-i sadr”, göğsün, kalbin açılması; “şerh-i bâb”, kapının açılması; “şerh-i mütûn” ise edebî bir metnin, bir risalenin, bir kitabın ve bir şiirin açıklanması...

Edebiyatı, şiiri üretmek ileriye, içten dışa doğru bir yolculuksa; onu anlama işi de bu sefer geriye, dıştan içe doğru bir yolculuktur... Şiir yazmak, görünmezden görüne, içten dışa bir zihinsel seyrüsefer ise; edebiyatı, şiiri anlamayı mümkün kılan şerh çabası da görünenden görünmeyene, aşıkârdan gizliye, dıştan içe doğru gerçekleşen bir yolculuk olmaktadır.

Bu hâli ile edebî metinleri anlama işine bir cinler âlemi yolculuğu dersek, yanlış mı olur?... Elbette hayır!.. Çünkü, edebî metinleri -özellikle eski metinleri- anlamak insan zihninin tamamen kapalı, görülmeyen, hissedilmeyen alanlarda dolaşması; şiiri üreten insanın beyin kıvrımları arasına, kalbinin odacıklarına nüfuz etmesi ve nihayet, şiirin üretildiği dönemin bugün bizim için meçhul olan manzarasını temaşa etmesi demektir ki; bu, işte basbayağı bir aynanın ötesine yolculuk, yahut cinler âlemi seferidir.

“Cin” kapalı, gizli, çıplak gözden irak varlıkların ortak adı olduğuna göre; kalbin gizli odacıklarında, zihnin kapalı dehlizlerinde, gönüllerin transandantal elest meclislerinde gerçekleşen edebiyat bir cinler âlemi hâli ve o âlemi keşfetme, anlama çabası (metinler şerhi) ise tam anlamı ile bir cinler âlemi yolculuğudur.

Edebiyat ayna ise -ki öyledir- edebî metinleri anlama işi de, işte o aynanın içine girmek, ötesine geçmek ve aynanın içindeki cinlerle temas kurmak demektir... Cinler aynanın içinde yaşamıyor muydu? Cinlerle temas aynaya bakılarak kurulmuyor muydu?

Evet, edebiyat bir aynadır. Tarihin ve hayatın endam aynasıdır. Hatta Makedonya'lı İskender'in geçmiş ve gelecek her şeyi gösterdiğine inanılan "âyine-i âlem-nümâ"sıdır. Yahut, Cem'in her şeyin hakikatini gösterdiğine inanılan kadehi, yani "câm-ı Cem"idir.

İşte eski edebî metinleri anlama faaliyeti olan metinler şerhi, aynanın içine girmek, ötesine geçmek ve içinde yaşayan cinlerin âlemine konuk olmak demektir.

Bu cinler âlemi seferinde, bu görünmeyen varlıklar dünyasına yaptığımız yolculukta üç ana amaç söz konusudur:

1. Geçmişte ruhumuzun tercümanı olup, bugün artık hafızalarımızdan silinmiş bulunan kelimelerle yeniden tanışma, onlarla sağlıklı bir ilişki kurma ve kelimelerin etrafında teşekkül etmiş bulunan mana halelerini, yahut anlam ve nüans dairelerini tanıma;
2. Bizim için artık tamamen kayıp bir şehir durumundaki dönemin sosyal hayatının fotoğrafını çekme, yani, edebî eserin üretildiği dönemin insan ve toplum manzarasını gözleme;
3. Eserin sahibi olan şair ve yazarın bu eseri vücuda getirirken ruhunun derinliklerinde ve beyninin kıvrımları arasında kopan sanat fırtınasının gerçeğine ulaşma; şairlere ait sanat, sanatkâr ve şiir algılamasını tanıma.

Şimdi, metin şerhinde göz önünde bulundurulması gereken bu üç amacı tahlil etmeye çalışalım:

Kelimeler, düşünce, söz ve edebiyat dünyamızın vazgeçilmez unsurlarıdır. Biz onlarla düşünür, onlarla duygularımızı dışa vurur ve onlarla yepyeni dünyalar kurarız. Onlar bizim insanlık dünyamızın vazgeçilmezleridir.

Kelimeler, bizim geçmişle kurduğumuz ilişkinin temel unsurlarıdır. Duygu, düşünce, kültür ve inanç değerlerimizin nesillerden nesillere aktarılması da ancak onlar sayesinde mümkündür. Yaratıcı sanatların en üstünü olan edebiyat ve şiir de kelimelere verilen düzenle gerçekleşen bir olgudur. Şair ve yazar, bu büyülü unsurlara, bu her renge ve kalıba giren sihirli varlıklara ruhundan aldığı güç ve düzenleyici irade ile öyle bir şekil ve düzen verir ki; bu camit unsurlar canlanır, yaşayan bir varlık hâline gelir ve insan ve toplum gerçeğini bütün çıplaklığı ile yansıtmaya başlar. Bu yönü ile kelimeler, düşünce ve ruh âlemimizin büyülü varlıkları, her kalıba giren, her renge bürünen unsurlarıdır.

Kelimeler, yükledikleri anlamları, yani hayatı, insanı ve toplumu tanımlayan bilgileri nesillerden nesillere aktararak çok önemli görevler ifa ederler. Etraflarında teşekkül eden sayısız anlam haleleri ile artık birer anlam hevengi hâline gelen kelimeler, bu halleri ile diğer kelimelerle kurdukları çeşitli ilişkilerle üst fonksiyonlar üstlenir ve bütün hâlinde düşünce semamızın muhteşem kozmik fotoğrafını oluştururlar.

Bir dildeki kelimeler bazen dilin semasında sönüp giderler; kimi zaman da çeşitli nedenlerle, etraflarında oluşmuş bulunan anlam halelerinden bazılarını kaybederler.

İşte metin şerhinin ilk hedefi; dil ve düşünce dünyasında artık yaşamaz hâle gelmiş bulunan bu unutulmuş veya kendileri yaşadığı hâlde, etrafında zaman içinde oluşmuş bulunan zengin çağrışım alanı dairelerinin, yani nüans halelerinin bir kısmını kaybetmiş sözcükleri eski halleri ile tanımaya çalışmak, bu esrarengiz varlıkların büyülü dünyalarına nüfuz etmektir.. Bunun için bilinen, görülenden, tanınandan hareket edilecek ve bilinmeyene, görülemeyene, yani unutulana ulaşmaya çalışılacaktır.

Bu, aynanın içine girilmeden, aynanın arkasına yolculuk yapılmadan başarılabilir bir şey değildir tabii. Tıpkı, toprak yığınları arasında kalmış tarihin eski devirlerine ait bir kültür varlığını gün yüzüne çıkartmak, yerin altında kaybolmuş antik bir şehri keşfetmek gibi... Arkeolojik keşifler nasıl toprak katmanları altında yapılacak bir arama yolculuğu ile mümkünse; kelimelerin dünyasını keşfetme işi de dil malzemesinin yığınları arasında gerçekleştirilecek bir anlama yolculuğu ile mümkündür. Bu ise, kelimelerin gerçeğine ulaşmak, onların gizli dünyalarına girmek için metinlerle ilişki kurma zorunluluğunu ön plana çıkarır. Metinlerle sağlıklı, ciddi ve ısrarlı

bir ilişki kurmadan, yani metnin içine girmeden edebiyat aynasının en hareketli cinleri olan anlamların dünyasını keşfetmek mümkün değildir.

Gerçekten de klâsik Türk edebiyatı metinleri çerçevesinde yürütülecek ciddî ve dikkatli bir metin şerhi çalışmasında geçmişte çok canlı, renkli ve zengin anlam ışıltıları ile taçlanmış bir şekilde şiir ve edebiyat gerdanlıkları içerisinde birer elmas kristali gibi yer almış olup, bugün bize aynı canlılıkta ve fonksiyonellikte ulaşamamış, etrafında teşekkül etmiş nüans hâlelerinin bir kısmını kaybetmiş bulunan çok sayıda kelimenin o eski ışıltılı hâllerinin gerçeği ile karşılaşmak mümkündür. Nitekim kendi çapımızda yaptığımız ve yayınladığımız metin şerhi çalışmalarımız bunun azımsanmayacak sayıda örnekleri ile doludur. Meselâ, “**gül**” kelimesinin, bilinen çiçek ismi dışında, “altın para”, “sönmüş fitilin ucundaki siyahlık”, “mehtap ışığının ağaç yaprakları üstüne dökülmesi sonucu yerde oluşan hareketli gölgeler (gül-i mâhtâb)”, “alevden sıçrayan kıvılcım” ve “bir çeşit havaî fişek” anlamlarına da geldiği; “**kurban**”ın, Allah için boğazı kesilen hayvan dışında, “kılıcın ve hançerin kını, okun sadağı” demek olduğu; “**hicrân**”ın, “ayrılık, iç acısı” dışında “pahalı kumaşların üzerindeki yırtık, defo” anlamlarının bulunduğu; “**gevher**”de “inci, mücevher” anlamı dışında, “erlik suyu”, “kılıcın keskinliği”, “su verilmiş çeliğin üzerinde oluşan menevişler” “maden ocağı” ve “suyun kaynağı”, “altın, gümüş ve mücevherlerle işlenmiş çok kıymetli bir kadın örtüsü (gevher-tâb veya güher-tâb)” manalarının da bulunduğu, bizim tespit ettiğimiz örneklerden sadece birkaçıdır.

Kelimelerin bulunan bu yeni anlamları, bunların metinler içinde diğer kelimelerle teşbih (benzetme), istiare, sebep-sonuç, leffüneşir ve telmih çerçevesinde kurduğu çoklu anlam ilişkilerinin de sisteminin çözülmesini sağlamakta ve böylelikle gözlerimizin önüne başka hiçbir yerde bulamayacağımız yepyeni bilgilerin kapılarını açmaktadır.

Edebiyat hayatın aynası olduğu için, geçmiş yaşantıya ait, bugün artık tarih olmuş, yaşanmayan nice şeylerin, günümüzde terk edilmiş çok sayıda örf, âdet, gelenek, giyim, kuşam, yeme-içme, oyun-eğlence, ibadet, aşk, evlenme, hukuk, ticaret, zanaat, savaş v.s. gibi uygulamalara ait davranış şekillerinin ve sosyal antropolojinin konusunu oluşturan ölü kültür unsurlarının en gerçekçi bilgisine de biz yine edebî metinlerin satırları arasında rastlarız. Yani edebiyat (özellikle klâsik edebiyat) edebî eserin üretildiği döneme ait bireysel ve sosyal hayat manzarasının gerçeğini tespitite de bizim için en vazgeçilmez kaynak durumundadır.

Bu hâliyle de edebî metinleri anlamak, zihnin bilinmeyen ve görünmeyen bir âleme yolculuğundan başka bir şey değildir. Yani, yine aynanın içine girmek, ötesine geçmek ve aynanın içinde yaşayan cinlerle “anlam”lı bir ilişki kurmak...

Burada, klâsik Türk edebiyatı metinlerinin iç strüktüründe dikkati çeken bir kuraldan söz etmek gerekmektedir: Divan şiiri metinlerine dikkatli bir gözle bakanlar yani bu metinlerin ruhuna nüfuz etmeyi önemseyenler bu şiirlerin, hayatın realite boyutu ile mecazî yönünü bir arada ve paralel bir şekilde ihtiva ettiğinin derhal farkına varırlar. Bu öylesine değişmez ve vazgeçilmez bir yapısal gerçektir ki; mecaz ve hakikat katmanlarını paralel bir şekilde içermeyen bir tek beyte bile rastlanılamaz denilse, asla mübalağa edilmiş olunmaz. Edebiyatın temelinde mecazın bulunduğu tam anlamı ile idrakinde olan ve bunu şiirin temel söylemlerinden birisi hâlinde kullanan divan şairleri mecaz yaparken mutlaka hayatın realitesinden de yararlanmakta; bir benzetme yapmak gerekirse, mecazın çitasını aşarken, ayaklarından birini hayatın gerçeğine, yani hakikat zeminine basarak diğer ayakları ile de şairane düşünüşün üst katmanlarına sıçramaktadırlar.

Metaforumuz yol ve yolculuk olduğuna göre, edebiyatı vücuda getirme ve onu anlama vakıası ile ilgili olarak bir başka yol ve yolculuk benzetmesi daha yapalım:

Klâsik edebiyat metinlerinde mecaz ve hakikat unsurları tren raylarına benzer bir şekilde paralel bir düzlemde yol alırlar. Yani klâsik şiirin sanat ve edebiyat katarı birbirine paralel hakikat ve mecaz rayları üzerinde seyreder. Tren raylarının birbiri ile irtibatını, birbiri ile ayrılmadan, paralel bir şekilde ilerlemesini sağlamak üzere raylar arasında traversler bulunur. İşte bunun gibi, klâsik şiirin mecaz ve hakikat katmanları arasındaki ilişkiyi de iltisaklar, tedahüller, kelimeler arasında gerçekleştirilen anlam ve nüans alanı kesişmeleri, telmihler, leffüneşirler, semantik alan bağlantıları sağlar. Aynı mısırada yer alan kelimeler arasında yatay düzlemde; karşılıklı mısralarda bulunan sözcükler ile de dikey ve çapraz düzlemde kurulan anlam bağlantıları zihnin mecazdan hakikate, hakikatten mecaza gidiş gelişini mümkün kılar.

Edebî eseri vücuda getirirken izlenen bu kural, onu anlama işinde de vazgeçilmezdir. Yani nasıl edebî eser, hakikat ve mecaz rayları üzerinde gerçekleşen bir tren yolculuğu ise; edebî eseri anlama işi de yine aynı raylar

üzerinde, bu sefer tersine cereyan eden bir yolculuktur. Yani yine aynanın içine, cinler âlemine, hakikat ve mecaz raylarını kullanarak yapılan esrarlı ve egzotik bir tren yolculuğu... İşte bu yolculuktur ki, bir şerh çalışmasında edebiyattaki başarının izlenmesi yanında, bizi dönemin çoğu artık meçhulümüz olan, sosyal hayatına, tarihine, sosyal psikolojisine, kültürüne, medeniyet perspektifine, sosyal antropolojisine, siyasî ve hatta ekonomik profiline ait malumata götürür ve tarihin kayıtlarında bulunmayan çok orijinal bilgilere ulaştırır.

Aslında klâsik edebiyat metinlerini anlama olayı da işte burada başlar. Yoksa, klâsik şiire hamaset veya dinî-tasavvufî duygularla, yahut da karşı ideolojik ve siyasî ön yargılarla kuşatılmış bir zihinle yaklaşp, toptancı kabul ve ret davranışları sergilemek, onu anlamamanın, hiç anlayamamanın ta kendisidir.

Edebiyat vakıasını bu gerçekçi bakış açısı ile değerlendirmek ve klâsik edebiyat metinlerine böylesine ciddî, sabırlı ve ilmî bir tavırla yaklaşmak, bahsi geçen tarih, sosyal hayat, kültür ve medeniyet bilgilerine ulaşma, geçmiş hayatı doğru koordinatlar üzerinde değerlendirme ve edebiyata aksetmiş millî realiteyi gerçek çizgileri ile tespit işinde bizi şaşırtıcı sonuçlara ulaştıracaktır. Çünkü, geçmiş hayatın doğru kayıtları, resmî tarih yazıcılığının çoğunlukla manipülatif etkiler altında şekillenmiş sanal zemininde değil; edebiyatın mecaz perdesi arkasında ustaca gizlenmiş realite boyutunda bulunmaktadır.

Eski edebiyat metinlerinin dil malzemesi altında gizlenmiş ve bugün bizim için birer keşif niteliği taşıyan, asırlar öncesine ait orijinal sosyal hayat bilgileri ile ilgili olarak yine kendi metin şerhi çalışmalarımızda ulaştığımız şu tespitleri örnek verebiliriz:

1. Osmanlılarda eskiden harplerde düşman ordusundan ele geçirilen sancaklar siyah bir beze sarılmış veya siyaha boyanmış ve direği ortasından kırılarak baş aşağı çevrilmiş vaziyette padişahın ayağının altına atılırdı;¹⁵
2. Osmanlı ordusunda savaş sırasında ağır ve yuvarlak kalkanlar (çarhî siper) yanında, daha hafif oval ve uzun kalkanlar da

¹⁵ Bkz. Muhammet Nur Doğan, *Fuzulî Leylâ ve Mecnun*, s.568.

kullanılmaktaydı. Bu kalkanlara, Roma'dan alındığı için, Roma kalkanı (Rumî siper) deniliyordu;¹⁶

3. Şeyhülislâmlar, mavi çizme giyerlerdi. Bu, onların gökyüzünden daha üstün bir mertebede bulduklarını sembolize eden bir teşrifat kuralı idi;¹⁷
4. Osmanlı döneminde, meyhanelerin kapılarına çember asılırdı;¹⁸
5. Osmanlı gündelik hayatında Hıristiyanlar başlarına mavi, Yahudiler de sarı tülbent bağlarlardı;¹⁹
6. Osmanlı devrinde, halka zulmeden kişiler başlarına kızgın leğen konularak cezalandırılırlardı;²⁰
7. Şehir iki şahit ile alınırdı.²¹

Şiiri anlama (şerh) yolculuğundaki üçüncü amacın “Eserin sahibi olan şair ve yazarın bu eseri vücuda getirirken ruhunun derinliklerinde ve beyninin kıvrımları arasında kopan sanat fırtınasının gerçeğine ulaşma; şairlere ait sanat, sanatkâr ve şiir algılamasını tanıma” olması gerektiğini vurgulamış ve bunu da “görünmeyen varlıklar âlemine bir yolculuk” olduğunu söylemiştik.

Evet, metinlerden geri dönerek şiirin plânlandığı, söze düzenin ve ruhun verildiği, lafız unsurunun anlam ile buluşturulduğu kalbin sarayına ve beynin lâbirentleri arasına seyahat... Cinlerin gerçek anlamda cirit attığı, şuurun ve kalbin sihirli aynasının içine yolculuk...

Büyük şair Şeyh Galib'in, edebiyat ve kültür tarihimizin en muhteşem hazinelerinden biri olan divanında şöyle bir beyti vardır:

¹⁶ Bkz. Muhammet Nur Doğan, *Bakî*, s. 39.

¹⁷ Bkz. Muhammet Nur Doğan, *Eski Şiirin Bahçesinde*, s.50.

¹⁸ Bkz. Muhammet Nur Doğan, *Eski Şiirin Bahçesinde*, s. 52.

¹⁹ Bkz. *Enveri Divanı*, g.39/5; *Tacizade Cafer Çelebi Divanı*, k. 28/11.

²⁰ Bkz. *Tacizade Cafer Çelebi Divanı*, k. 11/37.

²¹ Bkz. *Necatî Divanı*, g. 453/5; *Emrî Divanı*, kıta.195/1; *Nev'izade Atayî Divanı*, g. 75/1.

Gireli halvet-i ma'nâya lafızdan Gâlib
Bu zuhûrat kamu ayn-ı butûn oldu bana ²²

“Ey Galib! Lafız (söz) kapısından mananın halvet odasına girdiğimden beri, bu zuhurat benim bâtin gözümün sonuna kadar açılmasına sebep oldu.”

Evet, Şeyh Galib'in lafız (söz) kapısından mana güzelinin halvet odasına girişi ve orada nice gizli sırlara aşına olduğu gibi, biz de aynı kapıdan giriyor ve anlam sarayına, şiir ve sanatın aynalı odasına konuk oluyor ve bilinmeyen âlemleri temaşa ediyoruz.

Bu yolculuğun ilk durağı şairin iç dünyasının gizli haremî, gönül Yakub'unun içine kapandığı hüznler kulübesi, ruh Mecnun'unun ah u feryadını göklere yükselttiği yalnızlık çölüdür.

Böyle bir yolculuk her şeyden önce klâsik edebiyatımızın şiir ve şair algılamasını gün yüzüne çıkartacaktır. Bu belki şimdiye kadar klâsik edebiyatımız ile ilgili olarak en fazla ihmale uğramış bir konudur.

Bugüne kadar yapılan çalışmalarda, eski metinler ile ilgili gerçekleştirilen tahlil ve şerh çabalarında genellikle satıhta dolaşmış, mesela divan şiirinin satırları arasında inanılmayacak zenginlikte bir poetik dikkatin, hatta bir sanat ontolojisi dokusunun bulunduğu pek farkına varılmamıştır. Bu bizi klâsik edebiyatımızı şiirin içinde şiiri ve şiir ile ilgili kavramları kullanan, hatta müthiş bir kudretle şiirin şiirini yazan bir geleneğin varlığı gerçeğine götürür. Bu da klâsik edebiyatımızın, şiirde asıl yaratıcı unsur olan şair benine, şair kişiliğinin söz ve anlam ile ilişkisinin felsefî mahiyetine bakışını gözler önüne serer. Böyle nitelikli bir derin tefekkürdür ki, bizi estetik sistemimizin, sanat felsefemizin ve hatta hayata ve kâinata bakışımızın, eski şiirin poetik değinili satırları arasına ustaca gizlenmiş bulunan ontolojik ve epistemolojik temellerinin ipuçlarına ulaştıracaktır.

Divanlar arasında yaptığımız rastgele bir gezinti sonucu seçtiğimiz aşağıdaki beyitler, klâsik edebiyatımızın sanat, edebiyat ve şiirin tanımı bakımından ne ölçüde zengin bir birikime ve estetik açıdan ne derecede gelişmiş bir sisteme sahip olduğunu göstermektedir:

²² Şeyh Galib Divanı, g. 7/7.

Bıkr-i ma'nîdür serâser sûret-i Meryemleri
Öyle bir büthanenün şimdi gönül nâkûsıdır²³

“(Şiir öyle bir puthanedir ki), orijinal manalar ve el değmemiş mazmunlar, o puthaneyi baştan başa süsleyen Meryem tasvirleri; benim gönlüm ise, o puthanenin (en üst köşesinde bulunan ve sürekli çalan) çanıdır.

Mürgân-ı hayâlâtla Gâlib bu neşîdün
Her beyti perî-hâne-i ma'nâ mı degildür²⁴

“Ey Galip! İçinde uçuşan hayal kuşları ile bu manzumenin her bir beyti mana perilerinin yaşadığı eve benzemiyor mu?”

Harâbî-i dilüm fehm eyleyüp seylâb-ı eşkümden
Niçe ma'nî-i bigâne harîm-i râza yol bulmuş²⁵

“(Ey Galib); nice bigâne (alşılmadık) manalar, sel gibi akan gözyaşlarıma bakıp gönlümün harap ve yıkık olduğunu anlayarak, gizli sırlar haremine gitmeye yol bulmuşlar.”

Bütün bu izahlardan sonra sözlerimizi şöyle tamamlamak istiyoruz: Bugün ayakta kalabilmek ve kendini ispat edebilmek için derin ve aydın bir tefekkür hamlesine her zamankinden daha fazla ihtiyacı olan aydınlarımızın, bize çok büyük bir kültürel hazineyi cömertçe miras bırakan ecdadımız ile empati kurması, bunun gerçekleşmesi için de klâsik edebiyatın, içinde söz ve anlamın el değmemiş güzellerinin dolaştığı şiir bahçesine uğrayan yola revan olması gerekmektedir. Bu yola girip şuhud hali vadisinde yol alanlar, burada bizden önce yaşamış atalarımızın sanat, edebiyat, söz ve şiir sahasında gerçekleştirdikleri büyük medenî başarının tanıkları olacaklar ve orada insanlığı yüz akı olan büyük ruhlarla tanışacaklardır.

²³ Şeyh Galib Divanı, g. 7/7.

²⁴ Şeyh Galib Divanı, g. 47/6.

²⁵ Şeyh Galib Divanı, g. 137/3.

KAYNAKÇA:

- AKKUŞ, Metin, Nef'î Divanı; Akçağ Yayınları, Ankara 1993.
- AVŞAR, Ziya, Revanî Divanı; Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986.
- DOĞAN, Muhammet Nur; Baki, Şule Yayınları, İstanbul, 2007.
- _____, _____; Eski Şiirin Bahçesinde, Yelkenli Yayınevi, İstanbul 2009.
- _____, _____; Fuzulî, Leylâ ve Mecnun, Yelkenli Yayınevi, İstanbul 2010
- _____, _____; Fuzulî'nin Poetikası, Yelkenli Yayınevi, İstanbul 2009.
- _____, _____; Şeyh Galib, Hüsn ü Aşk, Yelkenli Yayınevi, İstanbul 2011.
- ERÜNSAL, İsmail; The Life And Works Of Tâcî-zâde Ca'fer Çelebi, With A Critical Edition Of His Dîvân, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1983.
- KARAKÖSE, Saadet; Nev'izâde Atayî Divanı (Kısmî Tahlil, Metin), İnönü Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış doktora tezi, 1994.
- KURNAZ, Cemal-TATCI, Mustafa; Ümmî Divan Şairleri ve Enverî Divanı, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.
- MACİT, Muhsin; Şeyh Galib Dîvanı, Akçağ Yayınevi, Ankara 1994.
- TARLAN, Ali Nihad; Necatî Divanı, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1963.
- _____, _____; Zatî Divanı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon) II. Cild, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1970.
- YORULMAZ, Hüseyin; Koca Ragıp Paşa Divanı, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 1989.

